

Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi

Mesned Journal of Theological Studies

e-ISSN 2687-3605

Hanefî Delâlet Prensipleri Işığında “Demiri İndirdik” (Hadîd, 25.) Âyetinin Bilimsel Yorumunun Değerlendirmesi

Analysis of the Scientific Interpretation of the Verse “We Sent Down Iron” (Hadid 25) in Light of Hanafi Principles of Indication

<https://doi.org/10.51605/mesned.1923290>

Serkan UNAL

Dr. Öğr. Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tefsir Ana Bilim Dalı
Asst. Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf University Faculty of Islamic Sciences Department of Tafsir

İstanbul | Türkiye

sunal@fsm.edu.tr

<https://orcid.org/0009-0001-3877-4971>

Araştırma Makalesi	Research Article
Geliş Tarihi: 9 Mart 2026	Date of Submission: 9 Marc 2026
Kabul Tarihi: 13 Mayıs 2026	Date of Acceptance: 13 May 2026
Yayın Tarihi: 25 Ağustos 2026	Date of Publication: 25 August 2026
Benzerlik Taraması: Evet	Plagiarism Checks: Yes
Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.	Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.
Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.	Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.	Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.	Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Atıf/Citation: UNAL, Serkan. “Hanefî Delâlet Prensipleri Işığında “Demiri İndirdik” (Hadîd, 25.) Âyetinin Bilimsel Yorumunun Değerlendirilmesi/Analysis of the Scientific Interpretation of the Verse “We Sent Down Iron” (Hadid 25) in Light of Hanafi Principles of Indication”. *Mesned Journal of Theological Studies*, (25 Ağustos 2026) 17, 011, 1-20. <https://doi.org/10.51605/mesned.1923290>

Analysis of the Scientific Interpretation of the Verse “We Sent Down Iron” (Hadid 25) in Light of Hanafi Principles of Indication

Summary: The Qur’ân, without doubt, encompasses a vast and multifaceted content. Nevertheless, its foremost objective is to provide guidance for humanity, calling people to faith in the oneness of Allah- affirming His existence, His transcendence above all forms of association or partnership, the certainty of the Day of Judgment, belief in the prophets, angels, and the unseen. Among these theological tenets, particular emphasis is repeatedly placed on divine unity (tawhîd) and the notion that the cosmos is a deliberate creation of Allah. This is conveyed through rational analogies, prophetic narratives, and diverse rhetorical strategies. One of the Qur’ân’s key rhetorical tools in achieving this aim is the inclusion of what are commonly referred to as cosmic verses (âyât kawniyyah)- verses that allude to the natural order, harmony, and design of the universe. These verses frequently contain implicit references to phenomena that transcend the scientific understanding of the Prophet’s time. Exegetical efforts to interpret such verses have been ongoing since the earliest period of Islam and over time have expanded to incorporate interpretations that resonate with evolving scientific insights. This development has contributed to the emergence of what is known as the “scientific exegesis school” (al-tafsîr al-‘ilmî), which, similar to other hermeneutical trends in tafsir, has established its own methodological framework. While certain interpretations offered by this school fall within the permissible semantic range (ma’nâ) of the Qur’ânîc text, others have been criticized for contravening foundational linguistic and methodological principles. A key factor underlying such inconsistencies is the absence of a rigorous interpretive framework grounded in established principles of uşûl al-fiqh. In this regard, the classical theory of dalâlah - which delineates the modes through which language conveys meaning - offers significant potential for resolving methodological issues in scientific tafsir. Within the Ḥanafî legal tradition in particular, the principles of dalâlah are systematically employed to determine the semantic range of a given text prior to the derivation of legal rulings. This process is not only central to jurisprudence but also forms a critical, though often overlooked, phase of tafsir. Hence, the theory of dalâlah constitutes a hermeneutical framework that tafsir cannot dispense with. This study focuses on verse 25 of Sûrat al-Ḥadîd, which states that Allah “sent down iron” (wa-anzalnâ al-ḥadîd). Classical exegetes have historically diverged in interpreting this expression - some adopting a literal understanding consistent with a physical or cosmological descent, while others favoring metaphorical readings. More recently, certain scholars within the scientific exegesis school have sought to align the verse with the empirical claim that iron originated from extraterrestrial sources, such as meteorites, thus interpreting the phrase in light of contemporary scientific findings. This paper undertakes a lexical analysis of the key verb “anzalnâ” (“We sent down”) and examines the interpretive approaches of both classical and modern exegetes. Furthermore, it evaluates whether the scientific interpretation of the verse can be accommodated within the semantic boundaries established by the Ḥanafî principles of dalâlah in uşûl al-fiqh. In doing so, the study aims to assess the extent to which scientific tafsir can be methodologically reconciled with traditional Islamic hermeneutics, particularly through the lens of the Ḥanafî system. Within this framework, the study seeks to determine the position of the aforementioned scientific interpretation of the verse based on the famous fourfold categorization of the Hanafis. This includes evaluating whether the term is allocated to a specific meaning, its use in a literal (haqiqah) or metaphorical (majaz) sense, whether the expression is explicit (sarih) or allusive (kinaya), and the clarity or obscurity of the wording from the perspective of its mode of indication (dalalah). In the final analysis, an opinion is presented regarding whether this approach aligns with the references of legal theory (usul). Thus, by providing an applied example of how scientific exegesis (tafsir) can be handled through a specific methodology, this study aims to contribute to the existing literature.

Keywords: Tafsir, Scientific Tafsir, The Revelation of Iron, Surah al-Hadid, Guidance

Hanefî Delâlet Prensipleri Işığında “Demiri İndirdik” (Hadîd, 25.) Âyetinin Bilimsel Yorumunun Değerlendirmesi

Öz: Kuşkusuz Kur’ân-ı Kerîm, çok kapsamlı bir muhtevaya sahiptir. Bununla birlikte öncelikli olarak insanlığın hidayetini bir başka ifade ile onların; Allah’ın varlığına, birliğine, hiçbir benzeri ve ortağının olmadığına, âhiret gününün kesinlikle vuku bulacağına, peygamberlere, meleklerle ve gayba iman etmeye daveti merkeze almıştır. Özellikle de Allah’ın varlığı ve birliği, hiçbir ortağının olmadığı, kâinatın Allah Teâlâ tarafından yaratıldığı çeşitli şekillerde ve muhtelif vesilelerle vurgulanmıştır. Gerek mantıksal kıyaslamalar gerek peygamber kıssaları ve gerekse farklı anlatımlar üzerinden verilen mesajlar ile bu maksadın hâsıl olması istenmiştir. “Kevnî âyetler” olarak nitelendirilen, kâinattaki denge, düzen, tasarım gibi hususlara dikkat çeken âyet-i kerimeler de bu amaca yönelik araçlar arasındadır. Nitekim bu âyetler, bazen o dönemdeki bilgi sınırlarının çok daha ötesindeki birtakım hakikatlere hassas işaretler barındırabilmektedir. Henüz Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında başlayan Kur’ân-ı Kerîm’i anlama çaba ve çalışmaları, bir başka ifade ile tefsir hareketi, zaman içerisinde kevnî âyetlerin işaret ettiği bazı gerçekleri de ilgi alanı içerisine dahil etmiştir. Tarih boyunca mevcut bilgi birikimi üzerinden bu âyetler doğru bir şekilde anlaşılmalı çalışılmış, bu yaklaşımın takipçileri ve destekçileri olduğu gibi karşıtları da olmuştur. Söz konusu çalışmalar hatırı sayılır bir kemmiyet kazandığında artık karşımıza bilimsel verilerin ve bilgilerin refere edildiği “bilimsel tefsir ekolü” adıyla tıpkı diğer tefsir ekolleri gibi bir ekol daha çıkmıştır. Bilimsel tefsir ekolüne göre yapılan kimi yorumlar lafzın manaya delaleti açısından anlam yelpazesi içerisinde kendisine yer bulurken kimi yorumlar da genel olarak dil ve usûl prensiplerine aykırılık göstermiştir. Bu durumun sebepleri arasında bilimsel tefsir alanında usûle dair problemlerin varlığı da zikredilebilir. Bu sorunun çözümü konusunda fıkıh usulünün asırlardır yararlanılan delâlet teorisi katkı sunabilir. Zira delâlet prensipleri bir âyetten bir hüküm istinbat etmeden önce anlam alanının belirlenmesini sağlar ve bu konuda bir kanaat oluşmasına zemin hazırlar. Bu aşama esasen tefsir ilminin de ilgilendiği bir aşamadır. Hüküm çıkarma işlemi ise bu aşamanın üzerine kurulur. Dolayısıyla delâlet teorisi esasen tefsir ilmi açısından tefsirin müstağni olamayacağı bir değeri ve referansı ifade etmektedir. Bu bağlamda Hadîd sûresinin 25. âyeti bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Zira âyet-i kerîme demirin indirilmiş olduğunu ifade etmiş, tefsir âlimleri de bu konuda iki gruba ayrılmışlardır. Birinci grup hakîkî anlama uygun yorumlarda bulunurken ikinci grup ise söz konusu âyeti mecâz ışığında ele almışlardır. Bazı ilim adamları ise âyeti bilimsel olarak “demirin indirilmesi” olgusu ile bağdaştırmışlardır. Bu çalışmada da “demirin indirilmesi” olgusuna değinilmiş, âyetin anahtar kelimesi olan “Enzelnâ” (İndirdik) kelimesinin sözlük açıdan incelenmesi yapılmıştır. Akabinde de iki grubu temsil eden âlimlerin görüşlerine yer verilerek bilimsel tefsir ekolünün söz konusu savının usûl-i fıkıh ilminin delâlet prensiplerine göre lafzın anlam yelpazesi içerisinde kendisine bir yer bulup bulmadığı incelenmiştir. İncelemede Hanefîlerin delâlet prensipleri esas alınmıştır. Bu çerçevede âyete dair söz konusu bilimsel yorumun, Hanefîlerin meşhur dörtlü kategorisi ışığında lafzın bir manaya tahsis edilmesi, hakikat ya da mecâz anlamda kullanılması, sarîh ya da kinâye yollu bir anlatımla kullanılmış olması, lafzın açık veya kapalı olması, delâletin keyfiyeti cihetlerinden nereye konumlandığı tespit edilmeye çalışılmış, son tahlilde bu yaklaşımın usûlî referanslara uygun olup olmadığına dair kanaat ortaya konmaya çalışılmıştır. Böylelikle bilimsel tefsire dair yaklaşımların bir metodoloji üzerinden ele alınmasına da uygulamalı bir örnek sunularak literatüre katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Bilimsel Tefsir, Demirin İndirilmesi, Hadîd Sûresi, Delâlet.

Giriş

Kur’ân-ı Kerîm, insanların doğru yola ulaşmaları, iki dünya mutluluğunu elde etmeleri ve do-ğal olarak bunun gereğini yapmalarına kılavuzluk etmek için gönderilmiş bir kitaptır. Dolayısıyla bir hidayet kitabıdır ve bu özellik onun ana vasfıdır. Ancak o, bu özelliğinin ve bu ana gayesinin yanında, bazı sûre ve âyetlerinde bu gayeye hizmet edecek çeşitli argümanları da barındırmaktadır. Bu argümanlar kimi zaman aklî deliller şeklinde kendisini gösterirken kimi zaman da yaratılıştaki hikmet ve

inceliklerin hatırlatılması suretinde ortaya çıkmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’in bu hususiyeti zamanla, “kevnî” olarak nitelenen bu âyetlerin, ilim adamları tarafından evrendeki olgusal gerçekliklerinin araştırma konusu yapılmasına zemin hazırlamış; bu niteliğe sahip bazı âyetler rasyonel, deneysel ve bilimsel bilgi ışığında ele alınmıştır. Tarihsel süreç içerisinde söz konusu âyetlerin ibâreleri ve işâret ettikleri manalar ile konuya dair bilimsel veriler bağdaştırılmaya çalışılmıştır. Bu devinim, tabiatıyla, kevnî âyetlerin bilimsel yorumlarının bir yekûn oluşturarak bir tefsir ekolü halinde karşımıza çıkmasını sağlamıştır. Bu tefsir ekolünde bazen lafzın anlam sınırına muvâfık kanaatler ortaya konabilirken bazen de aşırılıklar sergilenerek lafzın anlam sınırı aşılabilmektedir. Hal böyle olunca bu yaklaşıma karşı, ilim adamları arasında bilimsel tefsir ekolünü topyekûn reddeden bir grubun teşekkül etmesi kaçınılmaz olmuştur. Kanaatimizce meselenin bir metodoloji vasıtasıyla ele alınması orta yolun bulunmasında önemli rol oynayacaktır. Bu metodolojinin de delâlet prensiplerine dayanması en makul seçeneklerden biridir. Nitekim fikhî mezhepler bu prensipler üzerinde teşekkül etmiş, Kur’ân-ı Kerîm’den hüküm istinbâtı bu prensiplere göre gerçekleştirilmiştir. Her ne kadar delâlet prensipleri evvel emirde fıkıh alanı için öncelik arz etse de lafzın anlam alanı tespit edilmeden onun üzerine fıkıh inşa edilemeyeceğinden; esasen lafzın manası ve tefsirinin ortaya konması fikhî amelîyenin temelini ve ilk adımını oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu alan iki disiplinin kesişme noktasını teşkil ettiğinden delâlet prensipleri tefsir alanı açısından da gayet fonksiyonel bir önem arz etmektedir. Bu prensipler sayesinde lafız veya âyet hakkında yapılan yorumlara daha objektif yaklaşılabılır; bilimsel yorumun, olgusal açıdan tamamen doğruluğu ya da yanlışlığından ziyade, en azından ilgili lafız ve âyetin anlam alanı içerisinde yer alıp almayacağı tespit edilebilir.

Bu bağlamda bilimsel tefsir ekolünün ele aldığı konulardan biri olan “demirin indirilmesi” meselesinin de aynı zaviyeden incelenmesi mümkündür. Zira bu pencereden bakıldığında demirin, yeryüzünün aslî unsuru olmadığı, daha sonra indirildiği şeklindeki bilimsel iddianın delâlet prensipleri açısından lafzın mana tayfı içerisinde bulunup bulunmayacağı ortaya konabilir.

Demirin indirilmesi, literatürde birçok araştırmanın konusu olmuştur. Süleyman Gezer’in “‘Enzelnâ el-Hadîd’ [el-Hadîd 57/25] İfadesinin Tercüme ve Yorumları Üzerine Bazı Değerlendirmeler” isimli makalesi,¹ Murat Sülün’ün “Demirin İnzâline Kur’ân’ın İnzâline Bir Nüzûl Analizi” isimli makalesi,² Şükriye İsmâ’il’in *el-İşâratü’l-‘ilmiyye fî âyâtî’l-Hadîd fî’l-Kur’âni’l-Kerîm*³ başlıklı yüksek lisans tezi, yine Hasan Ergün’ün *Hadîd Sûresi Tefsiri ve Demirin İnzâl Edilmesi*⁴ isimli yüksek lisans tezi, Muhammet Duran’ın “Hadîd Sûresi: İsmi ve Sûredeki ‘Demirin İnzâli’ Kavramı”⁵ isimli makalesi ve Zeki Eker’in “‘Demiri Biz İndirdik’ Mealindeki Âyetin Yorumu Üzerine”⁶ isimli makalesi spesifik olarak bu konuyu esas alan çalışmaların başlıcalarıdır. Bu çalışmaların yanında bir de Hadîd sûresini bir bütün olarak ele alıp ilgili âyeti çeşitli yönlerden inceleyen bazı çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalardan biri Seyhan Yaban’ın hazırladığı yüksek lisans tezidir. Yaban, *Çağdaş Türkçe Tefsirlerde Hadîd Suresi’ne Yaklaşımlar: Elmalılı, Ömer Nasuhi Bilmen, Celal Yıldırım, Talât Koçyiğit ve Ömer Çelik’in Tefsirleri Bağlamında* başlığı ile hazırladığı tezinde ismi geçen müelliflerin Hadîd sûresi ile ilgili yaklaşımlarını mukayese ederken, çalışmasında “Kitap, Adalet ve Demirin İndirilmesi” başlığı altında de-

¹ Gezer, Süleyman. “‘Enzelnâ el-Hadîd’ [el-Hadîd 57/25] İfadesinin Tercüme ve Yorumları Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 5/10 (Aralık 2006), 97-110.

² Murat Sülün, “Demirin İnzâline Kur’ân’ın İnzâline Bir Nüzûl Analizi”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 11/43 (Kasım 2009-Ocak 2010), 155-176.

³ Şükriye İsmâ’il Cûde Ebû Suneyne, *el-İşâratü’l-‘ilmiyye fî âyâtî’l-hadîd fî’l-Kur’âni’l-Kerîm*, (Kudüs: Câmî’atü’l-Kuds, Yüksek Lisans Tezi, 2009).

⁴ Hasan Ergün, *Hadîd Sûresi Tefsiri ve Demirin İnzâl Edilmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013).

⁵ Muhammet Duran, “Hadîd Sûresi: İsmi ve Sûredeki ‘Demirin İnzâli’ Kavramı”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/26 (Aralık 2012), 179-200.

⁶ Zeki Eker, “‘Demiri Biz İndirdik’ Mealindeki Âyetin Yorumu Üzerine”, *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi*, 14 (Aralık 2022), 42-72.

mirin indirilmesi meselesine de yer vermiştir.⁷ Yine Azime Betül Demirel Yiğit de *Hadîd Sûresi Örneğiğinde Rivâyet ve Dirâyet Tefsirleri Arasında Karşılaştırma* başlığıyla bir yüksek lisans tezi hazırlamış, Hadîd sûresini genel olarak ele aldığı çalışmasında “Kevnî Ayetlere Getirilen Açıklama ve Yorumlar” başlığı altında rivâyet ve dirâyet tefsirlerinin konuya dair açıklama ve yorumlarını zikretmiştir.⁸ Hadîd sûresi ile ilgili olarak kaleme alınan bir diğer çalışma da Bilge Özdemir’in hazırlamış olduğu *Hadîd Sûresi’nin Lügat ve Belâgat Açısından Tahlili* isimli yüksek lisans tezidir. Özdemir ilgili âyete dair kısa da olsa yer vermiş, âyetteki belâgat sanatlarını zikretmiştir.⁹

Kuşkusuz yayımlanan bu çalışmaların her birinin kendi hedefine göre literatüre katkıları olmuştur. Ancak genel olarak bu çalışmaların çoğunda konu, dil açısından ve bilimsel perspektiften değerlendirilip Kur’ân’ın i’câz yönüyle ilişkiler kurularak izah edilmiştir. Demirin indirilmesi bu çalışmaların ortak noktası olduğundan bu çalışmalarda muhteva ve yöntem açısından iççeliğin olması olağandır. Bizim çalışmamızda da benzer meseleler ele alınmakla birlikte çalışmayı öncekilerden ayıran en temel husus, bilimsel yorumların değerlendirilmesinde delâlet prensiplerini bir yöntem olarak kullanması, usûlî sistematığı, tıpkı nahiv ilmindeki i’râb uygulamaları gibi, tatbîkî bir şekilde tebellür ettirmeyi hedeflemesidir. Dolayısıyla çalışma esasen “Usûlî Tefsir” olarak da nitelendirilebilecek bu metodu “demirin indirilmesi” konusu üzerinde tatbik ederek hem bir yöntem sunumunu hem de ilgili âyetin anlam alanının belirlenmesini hedeflemektedir. Bu nedenle çalışma, literatürde klasik usûl sistematığının âyetlerin modern ve bilimsel yorumlarında refere edilerek anlam alanlarının belirlenmesini amaçlayan bir yöntem denemesi olarak değerlendirilebilir.

Çalışmada böyle bir konumlanmadan sonra; yani demirin indirilmesi mevzusunda usûl ilmindeki delâlet prensiplerinin hakem ve ölçüt tayin edilmesinin akabinde söz konusu savın bu kıstaslara uygun olup olmadığı, şayet uygun ise delâlet taksimlerinden hangisi üzerinden kendisine yer bulduğu ve anlam alanı içerisinde nereye tekabül ettiği araştırılmaya çalışılmıştır. Böylelikle hem Kur’ân’ın bilimsel yorumlarının değerlendirilmesi hususundaki usûlî ve metodolojik boşluğun doldurulmasına katkı sağlanması hem de delâlet prensiplerinin teorik alandan pratiğe çekilmesi yönünde uygulamalı bir örnek sunulmuştur. Yine delâlet ölçütlerinin bir tefsir yöntemi olarak kullanılmasının, tefsir literatürü içerisindeki diğer metodolojik yaklaşımların yanında bu geleneksel yöntemin yerinin daha da belirginleştirilmesine katkı sunması da bu hedefler arasındadır.

Burada dikkat çekilmesi gereken başka bir husus daha bulunmaktadır; delâlet teorileri içerisinde fukahâ metodu, mütekellimîn metodu gibi farklı yöntem ve eğilimler bulunduğundan çalışmada bu yöntemlerin hepsi üzerinden eklektik bir yaklaşım sergilemek yerine; bunlardan birini esas almanın daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Zira konumuz açısından bir katman altta sayılabilecek usûlî hilaflardan uzak durup çalışmanın usûlî düzlemdeki bütünlüğüne halel getirilmemesi, genel kabul görmüş bir yöntemle meseleye daha odaklı bir şekilde ışık tutulabilmesi adına tek bir usûl yöntemini tercih etmek daha yerinde olacaktır. Bunun için de oldukça yaygın olan fukahâ metodu, bir başka tabirle Hanefî usûlü refere edilmiştir.

Araştırmada önce konuya dair bilimsel yaklaşımlar genel olarak zikredilmiş, akabinde “inzâl” kelimesinin anlam alanına ışık tutulmaya çalışılmıştır. Ardından müfessirlerin görüşlerine de yer verilerek âyetin bilimsel yorumu Hanefî usûlü delâlet sistematığı içerisindeki meşhur dörtlü taksime göre değerlendirilmiştir. Çalışmada araştırma tekniklerinden nitel araştırma tekniği ve belgesel tarama

⁷ Seyhan Yaban, *Çağdaş Türkçe Tefsirlerde Hadîd Suresi’ne Yaklaşımlar: Elmalılı, Ömer Nasuhi Bilmen, Celal Yıldırım, Talât Koçyiğit ve Ömer Çelik’in Tefsirleri Bağlamında* (İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 103.

⁸ Azime Betül Demirel Yiğit, *Hadîd Sûresi Örneğiğinde Rivâyet ve Dirâyet Tefsirleri Arasında Karşılaştırma* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 32.

⁹ Bilge Özdemir, *Hadîd Sûresi’nin Lügat ve Belâgat Açısından Tahlili* (İzmir: Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 89.

yöntemi kullanılmış olup konu, uygulamalı bir yöntem modeliyle ele alınmaya çalışılarak mesele hakkındaki sonuca ulaşılmaya gayret edilmiştir. Ayrıca bu çalışmada herhangi bir mananın mutlak sûrette tercih edilmesinden ziyade nassın anlam alanının belirlenmesi ve yapılan yorumun bu alanda kendisine yer bulup bulunmadığının ortaya konmasına gayret edilmiştir.

1. Bilimsel Açıdan Demirin İndirilmesi

Demir, yer kabuğunun yaklaşık yüzde beşini teşkil etmektedir. Yer çekirdeğini oluşturan elementler arasında ise yüzde otuz beşlik bir oranla ilk sırayı almaktadır. Doğada bulunma bolluğu açısından ise alüminyumdan sonra ikinci sırayı tutmaktadır.¹⁰ Bilimsel olarak demirin indirilmesi olgusu dört farklı biçimde ele alınmıştır. Bunlardan ilki demirin büyük yıldız çekirdeklerinde üretilip saçılması şeklinde; ikincisi demirin yerküre içerisinde tanzim edilmesi ile; üçüncüsü yeryüzüne çarpan asteroitler sebebiyle demir madenlerinin teşekkülü şeklinde; dördüncü indirme ise mikroskobik boyutta (mineral ve toz formundaki) demirin yeryüzünde tanzimi ile gerçekleşmektedir.¹¹

Öncelikle demir ve diğer elementler büyük kütleli yıldızlar aracılığı ile üretilmektedir.¹² Bir yıldızın bütün enerjisi bitip demir bir çekirdeğe sahip olduğunda demir çekirdekteki yüksek sıcaklık ve gravitasyon etkisinden dolayı demir atomlarının birkaçı daha ağır bir elemente evrilebilir. Böyle bir durumda çekirdek büzölmeye başlar. Buna bağlı olarak üst katmanlar da çökerek sıkışır ve bu katmanların kesafeti ve harareti fazlalaşır. Derken nükleer tepkime olabildiğince sürat kazanır ve bu duruma maruz kalan yıldız bir bomba misali patlar. Süpernova da denilen bu yıldız patlaması neticesinde demir de dahil bütün elementler uzaya saçılır.¹³ İşte bu süpernova patlamaları sebebiyle demir ve diğer elementlerden oluşan, Güneş’ten on kat daha büyük ve Protosolar Nebula olarak ifade edilen bulutun çökmesiyle de Güneş ve diğer gezegenler oluşmuştur.¹⁴ Dolayısıyla bütün bu gök cisimleri bu buluttaki -demir de dahil olmak üzere- elementlerden ne kadar hissesine düşmüşse onu almıştır. İşte bu durum demirin indirilmesinin birinci şeklini yansıtmaktadır. Dünyanın merkezinde, dışı erimiş bir vaziyette katı demir çekirdeğin bulunduğu sismik araştırmalar sonucunda ortaya konmuştur.¹⁵ Bilim insanları bu durumu “ayrışma” olarak adlandırılan bir hadise ile izah etmişlerdir. Buna göre tıpkı bir kaptaki ayranın belirli bir zaman sonra su ve yoğurda ayrışması gibi ilk başta çok sıcak ve bundan dolayı erimiş her türlü elementi barındıran yerküre, demir ve ağır elementlerin çökmesiyle ayrılmış, yerkürenin merkezinde birikmiştir.¹⁶ İşte bu olay da ikinci indirmeyi ifade etmektedir. Üçüncü indirme ise yerkürede ayrışma tamamlandıktan sonra düşen göktaşlarının ona demir taşımaya devam etmesi suretiyle gerçekleşir.¹⁷ Demirin indirilmesinin dördüncü formu ise çöllerden kalkan ve mikroskobik boyutta demir ve diğer mineraller bakımından oldukça yoğun olan tozların tekrar yeryüzüne inmesi şeklinde gerçekleşmektedir.¹⁸

2. Kur’ân-ı Kerîm’de Demirin İndirilmesi ve “Enzelnâ” أنزلنا Kelimesinin Etimolojik Kökeni ve Anlam Alanı

“وأنزلنا الحديد فيه بأس شديد ومنافع للناس” Ve demiri de indirdik. Onda kuvvetli bir sertlik ve insanlar için faydalar vardır.”¹⁹

¹⁰ “Demir”, *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, ed. Dale H. Hoiberg-Güler Tüzün. İstanbul: Ana Yayıncılık, 2004) 7/101.

¹¹ Eker, “‘Demiri Biz İndirdik’ Mealindeki Âyetin Yorumu Üzerine”, 55.

¹² Eker, “‘Demiri Biz İndirdik’ Mealindeki Âyetin Yorumu Üzerine”, 56.

¹³ Eker, “‘Demiri Biz İndirdik’ Mealindeki Âyetin Yorumu Üzerine”, 57.

¹⁴ Eker, “‘Demiri Biz İndirdik’ Mealindeki Âyetin Yorumu Üzerine”, 58.

¹⁵ Eker, “‘Demiri Biz İndirdik’ Mealindeki Âyetin Yorumu Üzerine”, 59.

¹⁶ Eker, “‘Demiri Biz İndirdik’ Mealindeki Âyetin Yorumu Üzerine”, 60.

¹⁷ Eker, “‘Demiri Biz İndirdik’ Mealindeki Âyetin Yorumu Üzerine”, 63.

¹⁸ Eker, “‘Demiri Biz İndirdik’ Mealindeki Âyetin Yorumu Üzerine”, 64.

¹⁹ el-Hadîd 57/25.

Âyet-i kerîmeye bakıldığında “el-hadîd” (demir) ve “enzelnâ” (indirdik) kelimelerinin, âyetin anahtar kelimeleri olduğunu söylemek mümkündür. Ancak demir kelimesinin manası açık olduğundan dolayı çalışmada “enzelnâ” kelimesi üzerinde durulacaktır.

“Enzelnâ” kelimesi, “n-z-l” sülâsî kökünden elde edilmiş, “if’âl” babındaki “enzele” mâzi fiili ve bu fiilin fâili olan “nâ” merfû’-muttasıl zamirinden oluşan bir kelimedir. İbn Fâris (ö. 395/1004), “n-z-l” maddesinin, bir şeyin alçalmasına ve düşmesine delâlet eden bir kök olduğunu belirtmiştir.²⁰ “Nezele” fiili “Nezelehum” نزلهم (Onların yanına indi) ifadesinde olduğu gibi harf-i cersiz kullanıldığı gibi “alâ” على ve “bâ” الباء harf-i cerleriyle de kullanılmaktadır.²¹ “Nüzûl, menzel ve menzil” kelimelerinin bu kökün masdarları olduğu, “menzil”’in ise şâzz olarak masdar olduğu söylenmiştir.²² “Nezele-Nüzûl” kelimesi “hulûl” yani bir yere inmek anlamında kullanılmaktadır.²³ Kişinin yukarıdan aşağıya ya da bineğinden aşağıya inmesi,²⁴ yağmurun gökten inmesi hakkında da bu fiil kullanılmaktadır.²⁵ Yine kelime haccetmek manasında da kullanılmaktadır.²⁶ “Nezele’l-kavm” نزل القوم denildiğinde onların Mina’ya geldikleri de kastedilir.²⁷ İbn Manzûr (ö. 711/1311), “Allah Teâlâ, her gece en yakın semâya iner (ينزل)” hadisine atıfta bulunarak inmek ve çıkmak, hareket etmek ve durmak gibi niteliklerin cisimlerin özelliklerinden olduğunu, burada ise Allah’ın rahmetinin indiğinin kastedildiğini söylemiştir.²⁸

“Enzelehû” أنزله ve “istenzelehû” استنزله kelimelerinin ise (başkasını) indirmek anlamında kullanıldığı zikredilerek kelimenin müte’addîlik (geçişlilik) kazandığına işaret edilmiştir.²⁹ Yine “tenezzelehû” تنزله, “enzelehû” أنزله ve “nezelehû” نزله kelimelerinin de aynı anlamda olduğu zikredilmiştir.³⁰ “Nezele’l-kavme” نزل القوم ifadesi kullanıldığında “Topluluğu konaklayacakları yerlere/evlere yerleştirdi” manası kastedilir.³¹ “Mekânun nezil” مكان نزل ifadesi de çokça konaklanan yer anlamında kullanılmaktadır.³² Aynı kökten gelen “nezîl” نزيل kelimesi de misafir anlamını taşımaktadır.³³ Yine aynı kökten “nüzûl” النزول kelimesi misafir için hazırlanan ikram manasında kullanılmaktadır.³⁴ Bütün bu nakillerden hareketle “enzele” fiilinin yukarıdaki bir şeyin aşağıya indirilmesi anlamında vaz’ edildiğini söylemek mümkündür.

Kur’ân-ı Kerîm’de “enzele” kelimesi ve türevleri birçok yerde geçmektedir.³⁵ Buralarda nesne olarak genellikle Kitâb,³⁶ Kur’ân,³⁷ Furkân,³⁸ Tevrât ve İncil,³⁹ zikr,⁴⁰ sûre,⁴¹ âyât,⁴² sultân,⁴³ ahsene’l-

²⁰ Ebu’l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu’cemu mekâyîsi’l-luğa*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (by.: Dâru’l-Fikr, 1979), “nzl”, 5/417.

²¹ Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Manzûr, *Lisânü’l-‘arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), “nzl”, 11/656.

²² İbn Manzûr, “nzl”, 11/656.

²³ İsmâ’îl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü’l-luğa ve sihâhu’l-‘arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr ‘Attâr (Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 1979), “nzl”, 4/1829; İbn Manzûr, “nzl”, 11/656.

²⁴ Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-‘ayn*, thk. Abdulhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 2003), “nzl”, 4/213; İbn Fâris, “nzl”, 5/417; İbn Manzûr, “nzl”, 11/656.

²⁵ İbn Fâris, “nzl”, 5/417.

²⁶ İbn Fâris, “nzl”, 5/417.

²⁷ Cevherî, “nzl”, 4/1829.

²⁸ İbn Manzûr, “nzl”, 11/657.

²⁹ Cevherî, “nzl”, 4/1829; İbn Manzûr, “nzl”, 11/657.

³⁰ İbn Manzûr, “nzl”, 11/656.

³¹ İbn Manzûr, “nzl”, 11/657.

³² İbn Fâris, “nzl”, 5/417; İbn Manzûr, “nzl”, 11/657.

³³ İbn Fâris, “nzl”, 5/417; Cevherî, “nzl”, 4/1829.

³⁴ İbn Fâris, “nzl”, 5/417; İbn Manzûr, “nzl”, 11/657.

³⁵ Bu paragraftaki kelimeler birçok yerde geçmektedir. Aşağıdaki dipnotlarda yalnızca birer örnek zikredilerek âyet numarası zikredilmiştir.

³⁶ Âl-i İmrân 3/7.

³⁷ el-Bakara 2/185.

³⁸ Âl-i İmrân 3/4.

³⁹ Âl-i İmrân 3/3.

hadîs,⁴⁴ ricz,⁴⁵ menn ve selvâ,⁴⁶ rızk,⁴⁷ ğays,⁴⁸ mâ',⁴⁹ mâide,⁵⁰ melek,⁵¹ sekîne,⁵² cünûd,⁵³ kenz,⁵⁴ hayr,⁵⁵ en'âm,⁵⁶ mîzân,⁵⁷ hadîd⁵⁸ kelimeleri zikredilmiştir. “Enzele” fiilinin sayılan bu nesneleri göz önünde bulundurulduğunda fiilin hem hakiki hem de mecaz anlamda kullanıldığı söylenebilir.

3. Klasik Dönem Müfessirlerinin Görüşleri

Tefsir literatürü tarandığında Hadîd sûresindeki “*Ve biz demiri de indirdik*” meâlindeki âyete dair yaklaşımları hakikat ve mecaz eksenli değerlendirmek mümkündür.

3.1. Hakikat Eksenli Açıklamalar

Demirin indirilmesinin hakîkî anlamda kullanıldığına dair argüman olarak İbn Abbâs (r.a.) (ö. 68/687-88) ve İbn Ömer'e (r.a.) (ö. 73/693) dayandırılan birkaç rivayet öne çıkmaktadır. Bununla birlikte dirâyet ürünü bazı yaklaşımlar ile modern dönemde bilimsel bilgi referans alınarak yapılan bazı yorumların bu eksenle olduğunu ifade etmek mümkündür.

İbn Abbâs'a (r.a.) dayandırılan rivâyeti Taberî (ö. 310/923), Abd b. Humeyd (ö. 249/863-64) kanalıyla aktarmıştır. Bu rivayete göre İbn Abbâs üç şeyin Âdem (a.s.) ile birlikte indiğini; bunların da örs, kerpeten ve çekiç olduğunu ifade eder.⁵⁹ Taberî bu rivâyete ilaveten الحديد وأنزلنا لهم الحديد yani “Onlar için demiri indirdik” şeklinde açıklamada bulunmuştur.⁶⁰ İbn Abbâs'a ait bu rivâyet -başka görüşler yeğlense de- birçok tefsirde kendisine yer bulmuştur. Mesela filolojik tefsir yöntemi ile bilinen ilk dönem âlimlerinden Ferrâ (ö. 207/822) herhangi bir yorumda bulunmamış; örs, kerpeten ve çekicin indirildiğini aktarmıştır.⁶¹ Yine filolojik tefsir sahiplerinden Zeccâc (ö. 311/923) da Âdem (a.s.) ile birlikte örs, kerpeten ve çekicin indirildiğine dair bu rivayete atıfta bulunmuştur.⁶² İbn Abbâs'tan benzeri bir rivayet daha aktarılmıştır. Buna göre, Hz. Âdem ile birlikte üç şey indirilmiştir: Hacerü'l-Esved ki o kardan daha beyazdı. Hz. Mûsâ'nın âsâsı; zira o âs ağacındandı ve uzunluğu Hz. Mûsâ'nın (a.s.) boyu gibi on zirâ idi. Üçüncüsü ise demirdir yani örs, kerpeten ve çekiç.⁶³

⁴⁰ en-Nahl 16/44.

⁴¹ et-Tevbe 9/86.

⁴² el-Bakara 2/99.

⁴³ el-A'râf 7/33.

⁴⁴ ez-Zümer 39/23.

⁴⁵ el-Bakara 2/59.

⁴⁶ el-Bakara 2/57.

⁴⁷ Ğâfir 40/13.

⁴⁸ Lokmân 31/34.

⁴⁹ el-Bakara 2/22.

⁵⁰ el-Mâide 5/114.

⁵¹ el-En'âm 6/8.

⁵² el-Feth 48/4.

⁵³ et-Tevbe 9/26.

⁵⁴ Hûd 11/12.

⁵⁵ el-Bakara 2/105.

⁵⁶ ez-Zümer 39/6.

⁵⁷ el-Hadîd 57/25.

⁵⁸ el-Hadîd 57/25.

⁵⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 2001), 22/425.

⁶⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 22/425.

⁶¹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân* (Beyrut: 'Alemlü'l-Kütüb, 1983), 3/136.

⁶² Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, thk. 'Abdulcelîl 'Abduh Şelebî (Beyrut: 'Alemlü'l-Kütüb, 1988), 4/129.

⁶³ Ebu'l-Hasen Muhammed b. Habîb el-Mâverî el-Basrî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, nşr. es-Seyyid b. 'Abdumaksûd b. 'Abdurrahîm (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 5/483.

İbn Ömer'in rivâyetini ise hadis kaynakları içerisinde ed-Deylemî (ö. 509/1115) *Müsnedü'l-Firdevs* isimli eserinde aktarmıştır. Bu rivâyet "Allah Teâlâ gökten yere dört bereket indirmiştir: demir, ateş, su ve tuz." şeklindedir.⁶⁴ Tefsir kaynaklarından Begavî (ö. 516/1122) tefsirinde de aynı rivâyet aktarılmış ve İbn Ömer'in rivâyeti merfû olarak naklettiği söylenmiştir.⁶⁵

Mücâhid (ö. 103/721) de indirilen demirin kalkan ve silah olduğunu ifade etmiştir. Sonra da bunların indirilme gerekçesinin Allah Teâlâ'ya yani onun dinine destek olanların ortaya çıkarılması olduğuna işaret etmiştir.⁶⁶

Âyeti hakîkî anlamıyla yorumlayan önemli şahsiyetlerden biri de meşhur hadis âlimlerinden İmam Beyhakî'dir (ö. 458/1066). İmâm Beyhakî *el-Esmâ ve's-Sıfât* isimli eserinde Hadîd sûresindeki söz konusu âyeti zikrettikten sonra demirin indirilmesi imkânsız olmayan bir cisim olduğunu, ilk yaratılışının yüksekte gerçekleşip daha sonra aşağıya nakledilmiş olmasının imkân dahilinde olduğunu söyleyerek hakikat eksenli bir yaklaşım sergilemiştir.⁶⁷

Görüldüğü üzere bu rivayetlerde demirin inzâlinin hakîkî manaya hamledildiğini söylemek mümkündür. Bu rivâyetlerin yanında Mâverdî (ö. 450/1058) de "enzelnâ" kelimesi hakkında iki görüş bildirir: Birincisi açığa çıkardık (azharnâ) anlamında olduğu, ikincisi ise demirin aslının gökten inen yağmurdan geldiği, akabinde onun özünün yerde bir araya gelip toplandığını ve neticede döküm (sebk) ile demir madenine dönüştüğünü söylemiştir.⁶⁸ Mâverdî'nin zikrettiği bu ikinci mananın da hakikat çerçevesinde değerlendirilebileceği söylenebilir. Mâverdî'nin bu ikinci görüşüne yakın bir görüşü Hererî (ö. 1441/2019) de *Tefsîrû'l-Hadâik* isimli eserinde dile getirmiş ve demirin aslının gökten inen su olduğu şeklinde bir yorumda bulunmuştur.⁶⁹

3.2. Mecâz Eksenli Açıklamalar

Âyet-i kerîmede geçen "enzelnâ" kelimesinin hakîkî anlamı dışında mecâzî olarak kullanıldığını savunanların çoğunluğu oluşturduğu açıktır. Tâbi'ün döneminin meşhur isimlerinden Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) âyetteki "enzelnâ" kelimesinin "inşa ettik", "yarattık" anlamında olduğunu söylemiştir.⁷⁰ Bu görüş birçok müfessir tarafından kabul görmüştür. Yine ilk dönem âlimlerinden Kutrub (ö. 210/825 civarı), kelimenin "nüzul" نَزَلَ (ikram) manasından geldiğini söylemiştir. Tıpkı انزل الأمير على فلان "Emir filancaya güzel bir ikramda bulundu" anlamında olduğu gibi "ikram etti" anlamında olduğunu söylemiştir. Buna göre âyetin manası "Allah Teâlâ demiri onlara bir ikram olarak verdi" demek olur.⁷¹

⁶⁴ Ebû Şucâ' ed-Deylemî, *el-Firdevs bi me'sûri'l-hitâb*, thk. es-Sa'îd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986), 1/175.

⁶⁵ Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemir vd. (Riyâd: Dâru Tayba, 1409), 8/41.

⁶⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 22/426.

⁶⁷ Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn el-Beyhakî, *el-Esmâ ve's-sıfât*, thk. Abdullah b. Muhammed el-Hâşidî (Cidde: Mektebetu's-Sevâdî, 1993), 1/561.

⁶⁸ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, 5/483.

⁶⁹ Muhammed el-Emîn b. Abdillâh el-Uramî el-'Alevî el-Hererî, *Tefsîru hadâiki'r-ravhi ve'r-rayhân fî ravâbi 'ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Hâşim Muhammed Alî b. Hüseyin Mehdî (Beyrut: Dâru Tavkî'n-Necâh, 2001), 28/494.

⁷⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdulmuhsin et-Turkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 20/269; Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an gâvâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vüçûhi't-te'vîl*, 'Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Alî Muhammed Mu'avvad (Riyâd: Mektebetü'l-'Ubeykân, 1998), 6/51; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kur'âni'l-kerîm* (Kahire: Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-'Arabî, ts.), 8/212.

⁷¹ Ebû İshâk Ahmed es-Sa'lebî, *el-Keşfu ve'l-beyân*, thk. Muhammed b. 'Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-'Arabî, 2002), 9/246; Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, 8/41; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 29/242.

Dirâyet tefsirinin öncü isimlerinden İmâm Mâtürîdî (ö. 333/944) âyetle zikri geçen indirmekle ilgili olarak te’vil ehlinin gökten çekiç, örs ve kerpeten indirildiğine dair rivâyeti aktardıklarını söyler. Ancak Mâtürîdî gökten bu indirimin kendisine göre hakîkî manada olmadığını belirtir. O da buradaki “enzelnâ” kelimesinin “halaknâ” (yarattık) anlamını taşıdığını söylemiştir. Buna örnek olarak da “O sizin için hayvanlardan sekiz çift indirdi (yarattı).”⁷² meâlindeki âyet ve “O size ayıp yerlerinizi örteceğiniz elbise indirdi”⁷³ mealindeki âyeti zikretmiş ve “Malumdur ki elbise olduğu şekliyle indirilmemiştir. Ancak bunun manası “sizin için onu yarattı” demektir. Aynı şey bu âyet için de geçerlidir” diyerek “enzelnâ” kelimesinin hakîkî anlamda kullanıldığına karşı çıkmıştır.⁷⁴

Öte yandan Mâtürîdî, âyet-i kerîmede demirin sert olma özelliği (be’s) ile anılmasına dair iki sebep saymış; bunlardan birincisi başka şeylerle yapılabilse de demirin zafer kazanmada, delip geçme ve yaralamada tam bir etkisinin olmasıdır. Diğeri ise demirden zırh ve benzeri şeylerin yapılabilmesidir. İşte bu sebeplerden dolayı demirin “be’s” (sertlik) özelliklerine vurguda bulunulmuştur.⁷⁵ İbn ‘Atıyye de (ö. 541/1147) Mâtürîdî’nin sözlerine benzer bir şekilde burada yaratma ve meydana getirmenin tıpkı sekiz çift hayvanda olduğu gibi “inzâl” (indirme) ile ifade edildiğini söylemiştir. İbn ‘Atıyye, bazı mahir müfessirlerin demir ile kastedilen mananın silah olduğuna dair görüş belirttiklerini aktarmış, genel olarak âyetin, Allah Teâlâ’nın elçileri gönderdiğini, onlara kitapları, meşrû adaleti ve hidayetini kabul etmeyen ve bir özür bırakmayan kimse ile savaşılacak silahı indirdiği manasını taşıdığını söylemiştir.⁷⁶ İbn ‘Atıyye, âyetin bu şekilde te’vil edilmesinde cihada/savaşa teşvik ve terğib bulunduğunu söylemiştir.⁷⁷ Onun bu yorumu delâletin keyfiyeti açısından işaretin delâleti ile yapılmış bir çıkarımdır denilebilir.

Yine İbn ‘Atıyye indirilen demir cinsinden olduğuna işâret etmiştir.⁷⁸ Onun bu kaydı İbn Abbâs rivâyetinde belirtilen hususi cisimler değil de demirin bir cins olarak indirildiği görüşünü çağrıştırmaktadır. İbnü’l-Cevzî (ö. 597/1201) de söz konusu iki görüşü zikrederek İbn Abbâs’a ait rivâyeti nakletmiş ikinci görüşün ise “var ettik, yarattık” anlamında olduğunu söylemiştir.⁷⁹ Ebû Hayyân (ö. 745/1344) da cumhurun, indirilen demir cinsi olduğu şeklindeki görüşünü aktarmıştır.⁸⁰

Bazı kaynaklarda me’ânî ehli kimi ilim adamının konuya dair görüşleri de aktarılmıştır. Buna göre meânî ilminde söz sahibi bazı âlimler âyeti mecâz eksenli bir yaklaşım sergileyerek yorumlamışlardır. “Enzelnâ” kelimesini “çıkarmak” anlamında ele alarak âyetin manasının “demiri diğer madenler arasından onlar için çıkardık (ahracnâ) ve onlara nasıl yapılacağını vahiy yolu ile öğrettik” şeklinde olduğunu söylemişlerdir.⁸¹

“Enzelnâ” kelimesinin hamledildiği mecâzî manalardan biri de Allah Teâlâ’nın emirleri, takdirleri, hükümleri... bunların hepsinin gökten telakki edilmesi hasebiyle demirin de Allah Teâlâ’nın emri ve takdiri neticesinde vücut bulmasıdır. Bu görüşü Zemahşerî (ö. 538/1144), İbn ‘Atıyye, Ebû Hayyân,

⁷² ez-Zümer 39/6.

⁷³ el-A’râf 7/26.

⁷⁴ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Vanlıoğlu (İstanbul: Dâru’l-Mîzân, 2006), 14/371.

⁷⁵ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 14/370.

⁷⁶ Ebû Muhammed Abdulhakk b. Gâlib b. ‘Atıyye, *el-Muharraru’l-vecîz fî tefsîri’l-Kitâbi’l-‘azîz*, thk. Abdusselâm Abduşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2001), 5/269.

⁷⁷ İbn ‘Atıyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, 5/269.

⁷⁸ İbn ‘Atıyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, 5/269.

⁷⁹ Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Alî b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr fî ‘ilmi’t-tefsîr* (Beyrut: el-Mektebu’l-İslâmî, 1984), 8/174.

⁸⁰ Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahru’l-muhî fi’t-tefsîr*, nşr. Sıdkî Muhammed Cemîl (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 2010), 10/114.

⁸¹ Sa’lebî, *el-Keşfu ve’l-beyân*, 9/246; Beğavî, *Me’âlimu’t-tenzîl*, 8/41; Kurtubî, *el-Câmi’u li ahkâmî’l-Kur’ân*, 20/269.

Ebüs-suûd (ö. 982/1574) gibi birçok âlim dile getirmiştir.⁸² Yine bu manalardan birinin “hazırlamak” olduğu zikredilmiştir. Nitekim Râzî (ö. 606/1210) âyet-i kerîmede zikredilen mizanın da indirilmesine değinmiş, konu hakkında zikredilen rivayetlere atıfta bulunmuş, daha sonra da demirin diğer şeylerle birlikte gökten indirilmiş olduğu şeklinde değerlendirmede bulunmuş, bir diğer görüşün ise “hazırlamak” olduğunu belirtmiştir. Râzî, akabinde demirin zarar/sertlik ve faydalarına dair uzun uzadıya açıklamalar getirmiştir.⁸³

Bikâ’î (ö. 885/1480) de âyeti “Onu kudretimiz ile büyük bir yaratılışla yarattık” şeklinde tefsir etmiştir.⁸⁴ Âlûsî (ö. 1270/1854), Hasan-ı Basrî’nin kelimeye dair “yarattık” görüşünü aktardıktan sonra sekiz çift hayvanın indirilmesiyle ilgili âyeti örnek olarak zikreder ve bunun bir şeyin lâzımı ile tefsir edilmesi şeklinde açıklar. Çünkü yaratılan her şeyin levh-i mahfuzda sabit olması ve orada sabit olduğu şekliyle varsayılması itibarıyla indirildiği şeklinde bir yorumda bulunmuştur.⁸⁵

Bazı müfessirler demirin indirilmesinin mahiyetine ilişkin açıklamaların akabinde “fihi be’sün şedîd” فيه بأس شديد ifadesinden hareketle bu indirilmenin âyetle vurgulanmasındaki hikmete dair bazı açıklamalarda da bulunmuşlardır. Bu müfessirlerden Ömer en-Neseî (ö. 537/1142), adaleti çiğneyen kişinin bu zulmünden alıkonulması için Allah Teâlâ’nın demiri savaş aleti olarak yönetimi/siyaseti ikame etmek için yarattığına işaret etmiştir.⁸⁶ İbn Kesîr (ö. 774/1373) de âyetin siyâk ve sibâkını göz önünde bulundurarak meseleye yaklaşmıştır. O, delil ortaya konulduktan sonra haktan yüz çeviren ve onunla inatlaşan kişi hakkında demirin engelleyici özellikte kılındığını, bundan dolayı Hz. Peygamber’e (s.a.v.) Mekke’de 13 sene boyunca Mekki surelerin vahyedildiğini ve bütün bu sürecin müşriklerle cîdâl, tevhidin açıklanması, delillerin sunulması ile dolu olduğunu ifade etmiştir. Artık muhalefet eden kişiye karşı delil ortaya konduğunda ise Allah Teâlâ’nın inananlara hicreti meşru kıldığı, akabinde de onlara kılıçlarla savaşmayı emrettiği şeklinde bir açıklamada bulunur.⁸⁷

4. Modern Dönem Müfessirlerinin Görüşleri

Modern dönem müfessirlerinin açıklamaları da genel olarak klasik dönem müfessirlerinin açıklamalarıyla paralellik göstermektedir. Bununla birlikte modern dönemde âyetin bilimsel referans ile tefsiri de literatüre eklenmiştir. Modern dönem müfessirlerinden bazıları yorumlarında bilimsel birtakım bilgileri temel referans alarak hakikat eksenli bir yorumda bulunurken bazıları ise âyetteki “enzelnâ” kelimesini tıpkı ilk dönem âlimlerinin yaptığı gibi “yarattık” ve benzeri ifadelerle mecâz eksenli bir yaklaşım sergilemişlerdir.

Bilimsel tefsirin modern dönemdeki önemli temsilcilerinden sayılan Tantâvî Cevherî’nin (1862-1940) âyet-i kerîmenin bilimsel izahı sadedindeki yaklaşımı ise şöyledir: Yeryüzü yavaş yavaş kurumaya başladığında demir ve diğer madenler yüksek derecede sıcaklığa sahip olduğundan kimi zaman sıvı, kimi zaman ise buhar halindeydi, bu madenler bulutlar gibi havada yükseliyor, yeryüzüne yağıyor ve zamanla yerdeki yarıklardan aşağı iniyordu. Sıcaklık her soğuyuşunda bu maddeler de tedrici

⁸² Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, 10/114; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/52; Ebüsuûd, *İrşâdu’l-‘akli’s-selîm*, 8/212; İbn ‘Atıyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, 5/269.

⁸³ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 29/242.

⁸⁴ Ebu’l-Hasen İbrâhîm b. Ömer el-Bikâ’î, *Nazmu’d-dürer fi tenâsübi’l-âyâtî ve’s-süver* (Kahire: Dâru’l-Kitâbi’l-İslâmî, ts.), 19/300.

⁸⁵ Ebu’l-Fadl Şihâbuddîn es-Seyyid Mahmûd el-Âlûsî el-Bağdâdî, *Rûhu’l-me’ânî fi tefsîri’l-Kur’ânî’l-‘azîm ve’s-seb’l-mesânî* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-‘Arabî, ts.), 27/188.

⁸⁶ Ebû Hafs Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî, *et-Teyisîr fi’t-tefsîr*, thk. Mâhir Edîn Habbûş (İstanbul: Dâru’l-Lubâb, 2019), 14/309.

⁸⁷ Ebu’l-Fidâ İsmâ’îl b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî ed-Dimeşkî, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-‘azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme (Riyâd: Dâru Taybe, 1999), 8/27.

olarak soğumaya başlıyordu. Doğal olarak demir de bunlar arasındaydı.⁸⁸ Tantâvî Cevherî, demirin, yağmurun gökten indiği gibi indiğinin doğrulandığını ve bu durumun, madenler ve demir hakkında Kur’ân’da bulunan ve jeolojinin ortaya çıkardığı ilginç şeylerden biri olduğuna dikkatleri çekmiştir.⁸⁹

Ülkemizin yetiştirdiği önemli müfessirlerden Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (1878-1942) ise âyetin, Allah Teâlâ’nın demiri bolca yaratıp mevcudiyetini bildirmesi ve kullanımını öğretmesi şeklinde bir mana taşıdığını ifade etmiştir.⁹⁰ Geçen asrın rasyonalist eğilime sahip tefsircilerinden Ahmed Mustafa el-Merâğî (1883-1952) âyet hakkında “Onu yarattık ki ondan kılıçlar, mızraklar, zırhlar, gemiler, vs. yapılsın...” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.⁹¹ İbn ‘Âşûr (1879-1973), demirin indirilmesinin, madenin yaratılmasından müste’âr olduğunu söylemiştir.⁹² Çağdaş tefsir yazarlarından Celal Yıldırım (1932-2019), demirin indirilmesiyle ilgili olarak sekiz çift hayvanın indirilmesi gibi âyette olduğu üzere bu kullanımın Kur’ânî bir anlatım tarzı olduğunu söylemiş, yine bunun ya ilâhî emirlerin inmesiyle ya da Âdem’e (a.s.) indiğine atıfta bulunmuştur. Yıldırım, demirin kullanım tarihçesine değinmiş bununla birlikte bilimsel bir izahta bulunmamıştır.⁹³

Bilimsel tefsirin günümüzdeki temsilcilerinden Zağlûl en-Neccâr (1933-2025) ise âyet-i kerîmenin bilimsel yorumuna oldukça geniş bir şekilde yer ayırmıştır. Demirin teşekkülü ve dünyaya indirilmesine dair çok detaylı bilimsel bilgiler sunan Neccâr, müfessirlerin âyeti; yaratmak, icat etmek, takdir etmek, hizmete sunmak şeklinde tefsir ettiklerini, buna da gerekçe olarak Allah Teâlâ’nın emir ve hükümlerinin gökten telakki edildiği için bunların hepsinin gökten inmek olarak değerlendirildiğini söylemiştir. Neccâr bu görüşün doğru olduğunu ifade etmiş ve bu durumun 20. yüzyılın sonlarında astrofizik alanlarındaki bilim insanlarınca tespit edildiği, demirin, bilinen kâinatta ancak bazı dev yıldızların hayatlarının belirli aşamalarında oluştuğuna değinmiştir. Özü demire tamamen dönüşen dev yıldızların ateş yıldızları/süpernova şeklinde patlamaya başladığını, bunların patlamasıyla da içerisindeki oluşumların demirle birlikte kâinata saçılmaya başladığını ifade etmiştir. Bu demir kütlelerinin de Allah’ın takdiriyle gök cisimlerinin kütle çekim alanına girdiğini ve böylelikle demirin yer-küremize, güneş sistemimize hakiki manada indirildiğini zikretmiştir.⁹⁴

Bilimsel tefsir alanında çalışmaları olan Celal Kırcı ise *Kur’ân-ı Kerîm’de Fen Bilimleri* ve *Kur’ân ve Modern Bilimler* isimli iki eserinde “Kur’ân ve Demir” şeklinde bir başlık açmış, Hadîd sûresi 25. âyetin ilgili kısmının mealini aktardıktan sonra demirdeki faydalara değinmiş; fakat demirin inzâli ile ilgili bir şey söylememiştir.⁹⁵ Süleyman Ateş de Allah’ın demiri indirmesinin onu yeryüzünde yaratması anlamında olduğunu ifade etmiş ve bu âyetin Mekke’nin fethi yahut onu müteakip bir savaş hazırlığı için Müslümanları cihada ve hak yolunda infaka özendiren âyetlerin devamı olduğunu söylemiştir.⁹⁶ Konu hakkında araştırma yapanlardan Süleyman Gezer ise, indirmenin her zaman hakîkî

⁸⁸ Tantâvî Cevherî, *el-Cevâhir fî tefsîri’l-Kur’âni’l-kerîm*, nşr: Muhammed Emîn ‘İmrân (Mısır: Matba’atu Mustafa el-Bâbî, 1350), 24/100.

⁸⁹ Tantâvî Cevherî, *el-Cevâhir*, 24/100.

⁹⁰ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2023), 5/420.

⁹¹ Ahmed Mustafâ el-Merâğî, *Tefsîru’l-merâğî* (Mısır: Matba’atu Mustafa el-Bâbî, 1946), 27/183.

⁹² Muhammed et-Tâhir b. ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru’t-Tûnusiyye li’n-Neşr, 1984), 27/415.

⁹³ Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri* (İzmir: Anadolu Yayınları, 1989), 12/6034.

⁹⁴ Zağlûl en-Neccâr, *Tefsîru’l-âyâtî’l-kevnîyye fî’l-Kur’âni’l-Kerîm* (Kahire: Mektebetü’s-Şûrûki’-d-Düveliyye), 2007, 4/140.

⁹⁵ Celal Kırcı, *Kur’ân-ı Kerîm’de Fen Bilimleri* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1989), 120; a.mlf., *Kur’ân-ı Kerîm ve Modern İlimler* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1982), 142.

⁹⁶ Süleyman Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1991), 9/278.

anlamında kullanılmadığına dikkat çekerek çalışmasını genel olarak hakîkî anlamda kullanılmasının yanlış olduğu tezi üzerine kurmuştur.⁹⁷

Yine konuya dair araştırma yapanlardan Muhammed Ali Duran ise Hadîd sûresinin 25. âyetinde demirin tıpkı Kur’ân’ın ve yağmurun indirildiği gibi indirildiğinin zikredilmesinin, birçok şeyi anımsattığını ve bu ifadenin dikkat edilmesi gereken başka yorumlarının da bulunabileceği izlenimini verdiğini söylemiştir.⁹⁸ Duran, canlılar için ihtiyaç duyulan demirin nereden ve nasıl geldiğine dair açıklamalarda bulunmuş,⁹⁹ demirin insan hayatının devamı için vazgeçilmez bir nimet olduğunu, “demir devridaimi” olarak adlandırılan sistem içerisinde demirin büyük fırtınalar neticesinde çöllerden havalanan tozlarla beraber gökyüzüne yükseldiğini, daha sonra da yağmurlarla beraber yeryüzüne indirildiğini ifade etmiştir. Hadîd sûresinde geçen “demirin indirilmesi” ifadesinin, geleneksel telakkinin yanı sıra demirin belirli dönemlerde yağmurlarla beraber belli bir ölçüye göre indirilmesi ve bu şekilde hayatın akışının dengelenip kontrol edilmesi şeklinde anlaşılabileceğini, yağmurun indirilişi hakkında kullanılan “inzâl” kelimesinin “demirin indirilişi” hakkında da kullanılmasının bu kabilden yorumların yapılabileceğini düşünmeye sevk ettiğini belirtmiştir.¹⁰⁰ Duran sonrasında ise “enzelnâ” ifadesiyle yer altından çıkarılan demir madeninin ilk olarak indirildiği, ikinci bir form olarak ise canlılar için önemli bir madde olan iyonik boyutta demirin indirildiğine işaret etmiş, demirin indirilmesinin birden fazla boyutunun olabileceğine dikkatleri çekmiştir.¹⁰¹

Demirin indirilmesi konusunda makale kaleme alan Astrofizikçi Zeki Eker, Duran’ın bu yaklaşımına itirazda bulunmuştur. Eker’e göre bu tarzda bir “inme” hakkında halk nezdinde ve bilimsel çevrelerde “demirin indirilmesi” ifadesi kullanılmamıştır. Bundan dolayı Eker, âyetin bu şekildeki bir doğa olayına delâlet etmesini düşük bir ihtimal olarak değerlendirmiştir.¹⁰² Astrofizik açısından Hadîd sûresinde zikri geçen indirmenin gökten inme şeklindeki hakikat anlamına işaret etmesinin mümkün olduğuna temas etmiştir. Eker çalışmasında, “inzâl” kelimesinin, kinâye yoluyla hem hakîkî hem de başka manada kullanılmasının mümkün olduğuna değinse de kastedilen asıl mananın “nimet olarak verme” olduğuna vurguda bulunmuş, gökten indirme manasına kinaye kapsamında düşük düzeyde delâlet ettiğinden, bu mananın kastedilen asıl manaymış gibi öne çıkarılmasını doğru bulmamıştır.¹⁰³

5. Anahtar Kelimenin Lafzın Manaya Delâleti Açısından Tahlili

Âyet-i kerîmenin manasının doğru bir şekilde anlaşılması lafızların delâlet alanının belirlenmesiyle doğrudan ilişkilidir. Ancak böylece anlamsal sapmaların önüne geçilebilir. Fakihler bu önemli gayeye ulaşabilmek ve akabinde ilgili âyetten hüküm çıkarabilmek için lafzı tek boyutlu değil çok boyutlu bir şekilde ele almışlardır. Bu çok perspektifli bakış açısı lafzın sözlük anlamının yanında anlam alanının lafzın fertlerini tamamen ya da kısmen kapsamı, lügatte vaz’ edildiği manada kullanılıp kullanılmaması, manaya delâletinin açıklığı veya kapalılığı, bu manaya nasıl delâlet ettiği gibi yönlerden lafzın manaya delâletine dair önemli açılımlar kazandırmaktadır. Bu dörtlü perspektif özellikle Hanefîler tarafından oluşturulmuştur. Bu bölümde de Hanefîlerin söz konusu dörtlü delâlet teorisini esas alınarak âyetin anahtar kelimeleri “enzelnâ” ve “hadîd” kelimeleri irdelenecektir.

5.1. Vaz’ Açısından

⁹⁷ Gezer, “‘Enzelnâ el-Hadîd’ [el-Hadid 57/25] İfadesinin Tercüme ve Yorumları Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, 100.

⁹⁸ Duran, “Hadîd Sûresi: İsmi ve Sûredeki ‘Demirin İnzâli’ Kavramı”, 192.

⁹⁹ Duran, “Hadîd Sûresi: İsmi ve Sûredeki ‘Demirin İnzâli’ Kavramı”, 193.

¹⁰⁰ Duran, “Hadîd Sûresi: İsmi ve Sûredeki ‘Demirin İnzâli’ Kavramı”, 195.

¹⁰¹ Duran, “Hadîd Sûresi: İsmi ve Sûredeki ‘Demirin İnzâli’ Kavramı”, 196.

¹⁰² Eker, “‘Demiri Biz İndirdik’ Mealindeki Âyetin Yorumu Üzerine”, 53.

¹⁰³ Eker, “‘Demiri Biz İndirdik’ Mealindeki Âyetin Yorumu Üzerine”, 42.

Hanefîler lafzı, bir manaya vaz’ edilmesi yönünden yaptıkları taksimde özellikle onun taşıdığı mananın fertlerinin tamamına ya da bir kısmına ya da tek bir manaya veya birden çok manaya delâlet etmesi yönünden incelemişlerdir.

“Enzelnâ” kelimesi: “Enzelnâ” kelimesi mâzî fiil formunda gelmiş bir kelimedir. Dolayısıyla bu kelimenin anlamıyla ilgili olarak sağlam bir neticeye varabilmek için öncelikli olarak kendisinden türediği “inzâl” kelimesinin hangi anlam için vaz’ edildiğinin tespiti, bir başka tabirle kelimenin barındırdığı “hades” manasının ne olduğunun ortaya konması, daha sonra da “enzelnâ” kelimesinin mâzî kipte gelmesi sebebiyle bu anlamın geçmiş zamanda tahakkukuna delâleti ya da mananın fiil-i mâzî formunda gelişine dair değerlendirmede bulunmak gerekecektir.

Daha önce de işaret edildiği üzere “inzâl” kelimesinin sülâsî aslı olan n-z-l maddesi bir şeyin alçılması ve düşmesine delâlet etmektedir. Dolayısıyla kökün “if’âl” vezninde gelmesi onu geçişli/müteaddi yapacak; doğal olarak mana “alçalmak”, “düşmek”ten “alçaltmak”, “düşürmek” şekline dönüşecek, yani “başkasını indirme” anlamını kazanacaktır. Bu husus belirlendikten sonra bir diğer konu ise fiil formundaki kelimelerin delâlet açısından değerlendirilmesidir. Bu konuda usûl âlimleri fiilleri hâss lafızlardan saymışlardır.¹⁰⁴ Zira her fiil kendine özgü sîgasıyla elde edildiği kök mananın yine o sîgaya tahsis edilen zamanda gerçekleşmesine delâlet etmektedir. “Ef’ale” veznindeki bir fiil elde edildiği kök manasının eyleminin geçmiş zamanda gerçekleştiğine veya gerçekleştirildiğine delâlet etmesi için vaz’ edilmiştir. “Enzele” de doğal olarak inzâl eyleminin geçmiş zamanda gerçekleştiğine delâlet etmektedir. Hülâsa vaz’ itibarıyla bu lafız, bu sîgasıyla bu manaya delâlet etmek; başka manalara delâlet etmemiş olmak cihetiyle hâss sayılmaktadır. Bir karîne olmadıkça başka bir manaya delâlet etmemektedir. Bundan dolayı delâleti kat’îdir.

“Hadîd” kelimesi ise daha önce geçtiği üzere bilinen “demir” madenini karşılamak üzere vaz’ edilmiş bir cins isimdir. Cins isimler de hâss lafızlardandır.¹⁰⁵ Hâss lafızların vaz’ edildikleri manaya delâletleri kat’îdir. Son tahlilde “enzelnâ” “biz geçmiş zamanda indirdik” anlamına “hadîd” ise bilinen demir madenine delâlet etmekte olup bir terkip olarak “Ve enzelnâ’l-hadîd” ibâresinin manası “Ve demiri de indirdik” şeklinde olmaktadır.

5.2. İsti’mâl Açısından

Usûlcüler lafzı isti’mâl açısından vaz’ edildiği manada kullanıldığında hakikat, herhangi bir sebepten dolayı vaz’ edildiği mananın dışında kullanılması durumunda ise mecâz olarak kabul etmişlerdir. Âyet-i kerîmeye bakıldığında hem “enzelnâ” kelimesinin hem de “hadîd” kelimesinin vaz’ edildiği manada kullanıldığı söylenebilir. Zira “inzâl” kelimesi indirmek anlamını, “ef’ale” vezni ise eylemin geçmiş zamanda gerçekleştiğini göstermesi için vaz’ edilmiştir. Bu bağlamda kelimenin vaz’ edildiği bu manadan başka bir manada kullanıldığına delâlet eden bir karîne, bunu gerektirecek bir sebep bulunmadığı söylenebilir. Zira böyle bir durumda mecaz anlama delâlet eden bir karîne bulunmadığı sürece lafız hakîkî manaya hamledilir.¹⁰⁶ Her ne kadar “enzelnâ” kelimesinin “izhar ettik, ortaya çıkardık, yarattık, ikram ettik” gibi mecaz eksenli anlamları taşıdığına dair rivâyetler bulunsa da kanaatimizce o zaman için demirin indirilmesinin mahiyetine ve hakîkî anlamının tam olarak idrak edilmesi hususundaki bilgilerin kısıtlı olması nedeniyle müfessirlerin çoğu hakîkî anlam yerine mecâzî anlama meyletmışlerdir.

Ancak bununla birlikte daha önce de geçtiği üzere Beyhakî ve diğer bazı âlimlerin âyeti hakîkî manaya hamlettikleri de göz önünde bulundurulduğunda indirilmenin fizikî olarak hakîkî anlamda gerçekleştiği, lafzın da hakîkî anlamında isti’mâl edildiğini söylemek mümkündür. Kaldı ki demirin

¹⁰⁴ Fahrettin Atar, *Fıkıh Usulü* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 221.

¹⁰⁵ Atar, *Fıkıh Usulü*, 221.

¹⁰⁶ Ahmed b. ‘Alî er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi’l-usûl*, thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî, (Kuveyt: Vizâratü’l-Evkâf, 1994), 1/46.

başka nimetlerle birlikte indirildiğine dair rivayetlerin de bulunması -örnek olarak gökten dört bereketin indirildiği rivayeti zikredilebilir¹⁰⁷- lafızla hakîkî anlamının kastedildiği yargısını güçlendirmektedir. Hadîd kelimesinin de aynı şekilde vaz' edildiği mananın dışında kullanıldığına dair bir karîne veya bunu gerektirecek bir sebep bulunmamaktadır. Aksine âyetteki "onda çetin bir sertlik ve insanlar için faydalar vardır" ifadesi onun gerçek niteliklerini hatırlatarak hakîkî anlamda kullanıldığını pekiştirmektedir.

Yine usûlcüler lafzın isti'mali açısından yaptıkları kategorizde iki kavramı daha ele almışlardır. Buna göre bir lafız ister hakikat ister mecâz olsun manaya delâleti sık kullanımdan dolayı doğrudan anlaşılacak derecede açıksa bu lafız hakkında sarîh terimini kullanmaktadırlar.¹⁰⁸ Buna mukabil ister hakikat ister mecaz olsun şayet manasına delâleti bir karîne veya teemmül ile dolaylı olarak anlaşılıyorsa bu takdirde lafız kinâye olarak değerlendirilir.¹⁰⁹ Bu açıdan bakıldığında "enzelnâ" lafzının manası herhangi bir teemmüle ve karîneye ihtiyaç duyulmadan doğrudan anlaşılmaktadır. Bundan dolayı lafız sarîh sayılır. Aynı şekilde Hadîd kelimesi de herhangi bir teemmül veya karîneye ihtiyaç duyulmadan doğrudan anlaşıldığı için sarîh sayılır.

5.3. Açıklık-Kapalılık Açısından

Usûlcüler lafzı açıklık derecesi itibariyle dörde; kapalılık derecesi itibariyle de yine dörde ayırmışlardır. Açıklık derecelerinin ilki "zâhir" kategorisidir. Bu kategoride lafzın kendisini çevreleyen bağlama bakılmaksızın sözcükleriyle ne ifade ettiğine bakılır.¹¹⁰ Lafız sözcükleriyle muhataba hangi anlamı iletiyorsa o anlam o lafzın zâhir anlamıdır. Şayet lafzın bulunduğu bağlam ve lafzın sevk ediliş sebebine dair bir açıklama veya karîne bulunuyorsa bu takdirde lafız nass kategorisinde değerlendirilmektedir.¹¹¹ Nasstan veya nassın dışındaki bir manadan ötürü manası daha açık olursa müfesser kabul edilmektedir.¹¹² Bu durumda te'vîl ihtimali ortadan kalkmaktadır.¹¹³ Neshe ve tebdile ihtimali de ortadan kalkacak derecede açık olduğunda ise muhkem olarak değerlendirilir.¹¹⁴

"Demiri de indirdik, onda çetin bir sertlik ve insanlar için faydalar vardır"¹¹⁵ meâlindeki âyete bakıldığında onun sözcüklerinden anlaşılan ilk mana "biz demiri de indirdik onda çetin bir sertlik ve insanlar için çeşitli faydalar vardır" şeklindedir. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın demiri indirmiş olması ve demirde çetin bir sertlik ve insanlar için birtakım faydaların bulunduğu yargısı âyetin zâhir manasını teşkil etmektedir.

Âyetin sevk ediliş sebebi ile ilgili olarak da şu değerlendirmelerde bulunmak mümkündür: Öncelikle Hadîd sûresinde göklerde ve yerde ne varsa hepsinin Allah Teâlâ'yı noksan sıfatlardan tenzih ettiği,¹¹⁶ göklerin ve yerin mülkünün Allah'a ait olduğu dile getirilmiştir.¹¹⁷ Allah Teâlâ'nın üstün sıfatlarına vurguda bulunulduktan sonra¹¹⁸ O'nun yeri ve gökleri altı günde yarattığına işaret edilmiştir.¹¹⁹ İşte tam burada ilgi çekici ve adeta sûrenin içerisindeki bazı yerlerin kendisiyle irtibatlı olduğu bir

¹⁰⁷ Deylemî, *el-Firdevs bi me'sûri'l-hitâb*, 1/175.

¹⁰⁸ Zekiyyuddîn Şa'bân, *Usûlu'l-fikhi'l-İslâmî* (İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanefiyye, ts.), 367.

¹⁰⁹ Vehbe ez-Zuhaylî, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî* (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 2019), 1/299.

¹¹⁰ Mustafa Ünver, *Kur'ân'ı Anlamada Siyâkın Rolü* (Ankara: Sidre Yayınları, 1996), 132.

¹¹¹ Ünver, *Kur'ân'ı Anlamada Siyâkın Rolü*, 132.

¹¹² Fahu'l-İslâm Alî b. Muhammed el-Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî* (Kenzü'l-vusûl ilâ ma'rifeti'l-usûl), thk. Sâid Bekdâş, (Beyrut: Dâru'l-Besâiri'l-İslâmiyye, 2016), 100.

¹¹³ Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Efğânî (Haydarâbâd: Lecnetu lhyâi'l-Me'ârifî'n-Nu'mâniyye, ts.), 1/165.

¹¹⁴ Pezdevî, *Kenzü'l-vusûl*, 100.

¹¹⁵ el-Hadîd 57/25.

¹¹⁶ el-Hadîd 57/1.

¹¹⁷ el-Hadîd 57/2.

¹¹⁸ el-Hadîd 57/3.

¹¹⁹ el-Hadîd 57/4.

âyet-i kerîme gelmektedir: “O, yere giren ve yerden çıkan, gökten inen ve göğe yükselen her şeyi bilir.”¹²⁰ Yine Allah Teâlâ’nın kudretine dair bazı işaretler zikredildikten sonra sûrede Allah’a ve Rasûlüne iman etmeye davette bulunulmuştur.¹²¹ Sûrede Hz. Peygamber’e (s.a.v.) apaçık âyetlerin indirilmesi,¹²² Allah’ın zikrine ve indirilen hakka kalplerinin huşû göstermesinin gerekliliği,¹²³ peygamberlere kitap ve mîzân indirilmesi ve demirin indirildiğine işaret edilmesi¹²⁴ adeta dördüncü âyetle işaret edilen, Allah Teâlâ’nın yere giren ve yerden çıkan, gökten inen ve göğe yükselen her şeyi bildiğine dair örneklerin ta’dâdî mesabesinde. Dolayısıyla incelemesi yapılan âyet-i kerîme de Allah’ın kudretine misal teşkil etmesi için sevk edildiğinden âyet nass olarak değerlendirilebilir.

Âyetle geçen “enzelnâ” kelimesinin kanaatimizce hakîkî manada kullanılmış olması tercihe daha şayansa da hem sekiz çiftin indirildiğini¹²⁵ içeren âyetteki hem de bu âyetteki “enzelnâ” kelimesinin “yarattık” anlamına gelebileceğine dair rivayetlerin bulunması,¹²⁶ yine izhâr ettik, ortaya çıkardık anlamını taşıyabileceğine dair ilk döneme ait nakillerin bulunması¹²⁷ âyetin te’vîle açık olmasını gerektirmektedir. Te’vîl ihtimali barındıran lafızlar ise zâhir ve nass kategorilerinde kendilerine yer bulmalarıyla birlikte bunların bir üst mertebesinde yer alan müfesser ve muhkem sayılmamaktadır.¹²⁸ Zira müfesser bir lafız zikredildiği üzere manasına açık bir şekilde delâlet etmekle birlikte te’vîl ihtimaline kapalı bulunan lafızdır. Muhkem de müfesserin bir üst kategorisi olduğundan söz konusu âyetin muhkem olmayacağı; nass olarak konumlandırılması hasebiyle de kapalı lafız kategorilerinden hafî, müşkil, mücmel ve müteşâbih lafızlar arasında değerlendirilmesinin mümkün olmayacağı ortadadır. Son tahlilde bu bölümde âyetteki ifade açık bir lafız olup nass kategorisindedir.

5.4. Delâletin Keyfiyeti Açısından

Usulcüler lafızdan mananın elde edilme yollarına göre de delâleti dörde ayırmışlardır. İbârenin delâleti, lafzın, aslî maksada delâlet etmesidir.¹²⁹ İşâretin delâleti ise lafızla aslî olarak kastedilmeyen fakat asıl maksadın gerekli kıldığı dolaylı ikincil manalardır.¹³⁰ Üçüncü olarak nassın delâletidir ki bu da ibâredeki hükmün müşterek bir illet/gerekçeden dolayı ibârede bulunmayan başka bir şeye teşmil edilmesidir. Son olarak iktizânın delâleti zikredilir ki buna göre ifâdenin tam ve doğru bir şekilde anlaşılması için ibârede yer almayıp takdir edilmesi gereken bir manaya delâlet etmesidir.¹³¹

Bütün bu taksimâtın ışığında âyet-i kerîmeye bakıldığında âyet ibârenin delâleti ile Allah Teâlâ’nın demiri indirdiğine delâlet etmektedir. İbârenin aslî maksadı bu mananın muhataba iletilmesidir. İşâretin delâletiyle ilgili olarak ise şunları söylemek mümkündür: Öncelikle “inzâl” lafzı bir şeyin bulunduğu yerden aşağı indirilmesi anlamını taşımaktadır.¹³² Buradan hareketle lafzın, demirin yer yüzünün aslî unsuru olmadığına delâletinin de işâret yoluyla gerçekleştiği söylenebilir. Nassın ve iktizânın delâleti ile ilgili olarak ise lafzın bu yönde bir delâletinin bulunduğunu söylemek zor görünmektedir.

Sonuç

¹²⁰ el-Hadîd 57/4.

¹²¹ el-Hadîd 57/7.

¹²² el-Hadîd 57/9.

¹²³ el-Hadîd 57/16.

¹²⁴ el-Hadîd 57/25.

¹²⁵ ez-Zümer 39/6.

¹²⁶ Kurtubî, *el-Câmi’u li ahkâmîl-Kur’ân*, 20/269; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/51; Ebüssuûd, *İrşâdu’l-‘akli’s-selîm*, 8/212; Sa’lebî, *el-Keşfu ve’l-beyân*, 9/246; Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 29/242.

¹²⁷ Mâverdî, *en-Nüket ve’l-‘uyûn*, 5/483.

¹²⁸ Pezdevî, *Kenzü’l-vusûl*, 100; Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, 1/165.

¹²⁹ Şa’bân, *Usûlu’l-fıkhi’l-İslâmî*, 393.

¹³⁰ bk. Pezdevî, *Kenzü’l-vusûl*, 104.

¹³¹ Zuhaylî, *el-Vecîz fi usûli’l-fıkhi* (Dimeşk: Dâru’l-Fikr, 1999), 168.

¹³² İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘arab*, 11/656.

*“Ve demiri de indirdik”*¹³³ meâlindeki ifâde zâhir ve nass anlamları itibariyle demirin indirildiğine delâlet etmektedir. İbârenin hakîkî anlamından çevrilip mecâz anlamına hamledilmesini gerektirecek bir karîne de bulunmamaktadır. Dolayısıyla ibâre, bilinen indirme işine delâlet edecek şekilde hakîkî manada kullanılmıştır. Bu hakîkî anlam da herhangi bir teemmül ve karîneye ihtiyaç duyulmaksızın açık bir şekilde doğrudan anlaşıldığı için sarîhtir. Açıklık-kapalılık yönünden açık lafızlardan olup Allah Teâlâ’nın kudret ve nimetlerine örneklik teşkil etmesi için sevk edildiği kabul edilebileceğinden nass kategorisindedir. Te’vîle ihtimali bulunduğu müfesser ve dolayısıyla muhkem de sayılmamaktadır. İbârenin delâletiyle demirin yüksekçe bir yerden yerkürenin dışından indirildiği anlamına delâlet etmektedir. İşâretin delâletiyle ise demirin yeryüzünün aslî unsuru olmadığına delâlet etmektedir.

Hülasa demirin yerküreye daha sonra indirildiği, onun aslî unsuru olmadığı şeklindeki bilimsel yorum Hanefî delâlet teorisinin çizmiş olduğu anlam alanı içerisinde kendisine yer bulmaktadır. Delâlet teorisine aykırılık göstermemektedir. Bütün bu değerlendirmelerle birlikte şu hususa da dikkat çekmek bir gerekliliktir: Lafzın delâlet ettiği mananın tespitine yönelik kural ve kâideler içtihadı dayanmaktadır. Esasen mezheplerin teşekkülünün ve bunlar arasındaki bazı görüş ayrılıklarının bulunmasının arka planında da bu durumun etkili olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu yaklaşımlardan birini diğerine karşı mutlaklaştırmak, bu yaklaşımlara göre elde edilen mana ve hükümlerin de mutlaklaştırılması anlamına gelecektir ki böyle bir yaklaşım sergilemek akademik ve ilmî olmaktan uzaktır. Bu çalışmada delâlet prensiplerinin bir ölçüt kabul edilerek ilgili âyet için yapılan bilimsel yorumun anlam spektrumu içerisinde nerede konumlandığının tespitine çalışılmış ve usûlcülerin delâlet teorilerinin dinamikliğine, örnekler üzerinden dikkat çekme gayesi gözetilmiştir.

¹³³ el-Hadîd 57/25.

Kaynakça

- Âlûsî, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn es-Seyyid Mahmûd el-Bağdâdî. *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'î'l-mesânî*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâsî'l-'Arabî, ts.
- Atar, Fahrettin. *Fıkıh Usulü*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1991.
- Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd. *Me'âlimu't-tenzîl*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemir vd. Riyâd: Dâru Tayba, 1409.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn. *el-Esmâ ve's-sıfât*. thk. Abdullah b. Muhammed el-Hâşidî. 2 Cilt. Cidde: Mektebetu's-Sevâdî, 1413/1993.
- Bikâ'î, Ebu'l-Hasen İbrâhîm b. Ömer. *Nazmu'd-dürer fî tenâsübi'l-âyâtî ve's-süver*. 22 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Cessâs, Ahmed b. 'Alî er-Râzî. *el-Fusûl fi'l-usûl*. thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî. 4 Cilt. Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf, 1414/1994.
- Cevherî, İsmâ'îl b. Hammâd. *es-Sihâh tâcü'l-luğa ve sıhâhu'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed Abdulğafûr 'Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2. Basım, 1399/1979.
- Cevherî, Tantâvî. *el-Cevâhir fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. nşr: Muhammed Emîn 'İmrân. 25 Cilt. Mısır: Matba'atu Mustafa el-Bâbî, 1350.
- Demir. *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*. ed. Dale H. Hoiberg-Güler Tüzün. 7/101-103. İstanbul: Ana Yayıncılık, 2004.
- Demirel Yiğit, Azime Betül. *Hadîd Sûresi Örneğinde Rivâyet ve Dirâyet Tefsirleri Arasında Karşılaştırma*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Deylemî, Ebû Şucâ'. *el-Firdevs bi me'sûri'l-hitâb*. thk. es-Sa'îd b. Besyûnî Zağlûl. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986.
- Duran, Muhammed. “Hadîd Sûresi: İsmi ve Sûredeki ‘Demirin İnzâlî’ Kavramı”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/26 (Aralık 2012), 179-200. <https://doi.org/10.17335/suifd.74302>.
- Ebû Suneyne, Şükriye İsmâ'îl Cûde. *el-İşâratü'l-'ilmiyye fî âyâtî'l-hadîd fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. Kudüs: Câmi'atü'l-Kuds, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Ebüssuûd Efendi. *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. 9 Cilt. Kahire: Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-'Arabî, ts.
- Eker, Zeki. “Demiri Biz İndirdik” Mealindeki Âyetin Yorumu Üzerine”. *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi* 14 (Aralık 2022), 42-72. <https://doi.org/10.53427/katre.1168677>
- Endelusî, Ebû Hayyân. *el-Bahru'l-muhîd fi't-efsîr*. nşr. Sıdkî Muhammed Cemîl. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1432/2010.
- Ergün, Hasan. *Hadîd Sûresi Tefsiri ve Demirin İnzâl Edilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l-'ayn*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1424/2003.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Me'ânî'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Beyrut: 'Alemlü'l-Kütüb, 1403/1983.
- Gezer, Süleyman. ““Enzelâ El-Hadîd’ [el-Hadid 57/25] İfadesinin Tercüme ve Yorumları Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/10 (Aralık 2006), 97-110.
- Hererî, Muhammed el-Emîn b. Abdillâh el-Uramî el-'Alevî. *Tefsîru hadâiki'r-ravhi ve'r-rayhân fî ravâbi 'ulûmi'l-Kur'ân*. nşr. Hâşim Muhammed Alî b. Hüseyin Mehdî. 32 Cilt. Beyrut: Dâru Tavkı'n-Necâh, 1421/2001.
- İbn 'Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984.

- İbn 'Atıyye, Ebû Muhammed Abdulhakk b. Çâlib. *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Abdusselâm Abdüşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1422/2001.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ. *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, 6 Cilt. by.: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- İbn Kesîr Ebu'l-Fidâ İsmâ'îl b. Ömer el-Kuraşî ed-Dimeşkî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme. 8 Cilt. Riyâd: Dâru Taybe, 2. Basım, 1420/1999.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahman b. Alî b. Muhammed, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. 9 Cilt. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1404/1984.
- Kırca, Celal. *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern İlimler*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1982.
- Kırca, Celal. *Kur'ân-ı Kerîm'de Fen Bilimleri*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1989.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Vanlıoğlu. 18 Cilt. İstanbul: Dâru'l-Mîzân, 2006.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen Muhammed b. Habîb el-Basrî. *en-Nüket ve'l-'uyûn*. nşr. es-Seyyid b. 'Abdumaksûd b. 'Abdurrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, ts.
- Merâğî, Ahmed Mustafâ. *Tefsîru'l-Merâğî*. 30 Cilt. Mısır: Matba'atu Mustafa el-Bâbî, 1365/1946.
- Neccâr, Zağlûl. *Tefsîru'l-âyâti'l-kevniyye fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü's-Şûrûki'd-Düveliyye, 1428/2007.
- Nesefî, Ebû Hafs Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed. *et-Teysîr fî't-tefsîr*. thk. Mâhir Edîn Habbûş. 15 Cilt. İstanbul: Dâru'l-Lubâb, 1440/2019.
- Özdemir, Bilge. *Hadîd Sûresi'nin Lügat ve Belagat Açısından Tahlili*. İzmir: Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Pezdevî, Fahrû'l-İslâm Alî b. Muhammed. *Usûlü'l-Pezdevî (Kenzü'l-Vusûl ilâ Ma'rifeti'l-Usûl)*. thk. Sâid Bekdâş. Beyrut: Dâru'l-Besâiri'l-İslâmiyye, 1437/2016.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtîhu'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed. *el-Keşfu ve'l-beyân*. thk. Muhammed b. 'Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1422/2002.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl. *Usûlü's-Serahsî*. thk. Ebu'l-Vefâ el-Efğânî. 2 Cilt. Haydarâbâd: Lecnetu İhyâi'l-Me'ârifî'n-Nu'mâniyye, ts.
- Sülün, Murat. "Demirin İnzâline Kur'ân ın İnzâline Bir Nüzûl Analizi". Akademik Araştırmalar Dergisi, 11/43 (Kasım 2009-Ocak 2010), 155-176.
- Şa'bân, Zekiyyuddîn. *Usûlu'l-fikhi'l-İslâmî*. İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanefiyye, ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 1422/2001.
- Ünver, Mustafa. *Kur'ân-ı Anlamada Siyâkın Rolü*. Ankara: Sidre Yayınları, 1996.
- Yaban, Seyhan. *Çağdaş Türkçe Tefsirlerde Hadîd Suresi'ne Yaklaşımlar: Elmalılı, Ömer Nasuhi Bilmen, Celal Yıldırım, Talât Koçyiğit ve Ömer Çelik'in Tefsirleri Bağlamında*. İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2023.
- Yıldırım, Celal. *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*. İzmir: Anadolu Yayınları, 1989.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhu*. thk. 'Abdulcelîl 'Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: 'Alemlü'l-Kütüb, 1408/1988.
- Zemahşerî, Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an gâvâmidü't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücuhi't-te'vîl*. thk. 'Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Alî Muhammed Mu'avvad. 6 Cilt. Riyâd: Mek-tebetü'l-'Ubeykân, 1418/1998.

Zuhaylî, Vehbe. *el-Vecîz fî usûli'l-fikh*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1419/1999.

Zuhaylî, Vehbe. *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*. 2 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1440/2019.